на конкурсній основі; б) безоплатного надання в користування забудовнику (замовнику), який здійснює будівництво доступного житла, земельних ділянок для такого будівництва; в) відмови від залучення коштів населення, коштів державного та місцевих бюджетів, що використовуються для будівництва доступного житла, на розвиток інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури відповідного населеного пункту; г) будівництва забудовником (замовником) житла, що матиме невисоку вартість; д) своєчасного підведення магістральних та інших інженерних мереж до межі земельної ділянки, на якій споруджується доступне житло, власниками цих мереж [8].

Також необхідно визначити роль держави в процесі ринкової трансформації житлового господарства. Держава повинна створювати умови для самостійного забезпечення громадян житлом, тобто щоб придбати краще за соціальне житло було не мрією, а реальною можливістю.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України, 1996. № 30 – С. 47.

2. Житловий кодекс Української РСР: Закон від 30.06.1983 № 5464-Х // Відомості Верховної Ради УРСР, 1983 р. № 28. – С. 573.

3. Федосєєва Т.Р. Право громадян на житло у фонді соціального призначення: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. – Харків, 2003.

4. Солом'яний В. Забезпечення громадян житлом: юридичні аспекти вдосконалення механізму / Солом'яний В. // Юридична газета, 2006 р. – № 22 (82). – [Електронний ресурс]: http://www.yur-gazeta.com/article/701/.

5. Галянтич М.К. Житлове право України: навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 528 с.

6. Державна цільова соціально-економічна програма будівництва (придбання) доступного житла на 2010 2017 роки// Затверджена Постановою КМУ № 1249 від 11 листопада 2009 р. [Електронний ресурс]: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1249-2009-%D0%BF.

7. Доступне житло. Чотири кроки для отримання // Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву. [Електронний ресурс]: http://www.molod-kredit.gov.ua/cms/dostupne-jitlo/4-kroki-dlya-otrimannya.html.

8. **Про заходи щодо будівництва доступного житла в Україні та поліпшення забезпечення громадян житлом: Указ Президента України від** 08 **листопада** 2007 **р. №** 1077/2007. [Електронний ресурс]: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1077/2007.

Середницька І.А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін ОДУВС
Надійшла до редакції: 11.08.2015

УДК 347.51

ОСОБЛИВОСТІ ВИПАДКУ ТА НЕПЕРЕБОРНОЇ СИЛИ ЯК ПІДСТАВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Церковна О. В.

Аргументовано положення про необхідність застосування диференційованого підходу при відмежуванні непереборної сили від випадку. Досліджено найбільший ступінь обумовленості дії непереборної сили, який виявляється при завданні шкоди джерелом підвищеної небезпеки. Детально охарактеризовані ознаки зазначених категорій. Здійснено аналіз категорії "випадок", який широко використовується в юридичній літературі й судовій практиці як заперечення вини у всіх майже дискусіях, що стосуються проблематики відшкодування шкоди.

Ключові слова: *невиконання зобов'язання; неналежне виконання зобов'язання; вина боржника; випадок; непереборна сила.*

Аргументировано положение о необходимости применения дифференцированного подхода при разграничении непреодолимой силы и случая. Исследована наибольшая степень обусловленности действия непреодолимой силы, которая проявляется при нанесении вреда источником повышенной опасности. Детально охарактеризованы признаки указанных категорий. Осуществлен анализ категории "случай", который широко используется в юридической литературе и судебной практике как отрицание вины во всех почти дискуссиях, касающихся проблематики возмещения ущерба.

Ключевые слова: *невыполнение обязательства; ненадлежащее выполнение обязательства; вина должника; случай; непреодолимая сила.*

Is argued position on the need for a differentiated approach, distinguishing between an irresistible force and the case. Investigated the highest degree of conditionality of force majeure, which is manifested by harming the source of danger. Described in detail features of these categories. The analysis of the category of "event", which is widely used in legal literature and judicial practice as a denial of guilt in almost all discussions on issues of redress.

Keywords: *nonfeasance; improper performance of obligations; fault of the debtor; case; force majeure.*

Проблематика пов'язана з тим, що в наш час дедалі часто зустрічаються випадки невиконання або неналежного виконання зобов'язання за вини боржника. Але не завжди боржник є винним у невиконанні чи неналежному виконанні зобов'язання. Тому, перед тим як притягнути винну за невиконання зобов'язання особу до цивільно-правової відповідальності, необхідно визначити обставини, через які зобов'язання не було виконано чи було виконано неналежним чином.

Цивільний кодекс України (далі ЦК України) у статті 617 визначає загальні підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання. Зокрема, особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок

© О.В. Церковна, 2015

випадку або непереборної сили.

Мета статті: дослідження категорій "випадок" і "непереборна сила" як підстав, які звільнять боржника від відповідальності за порушення зобов'язання.

Категорії "випадок" і "непереборна сила" досліджували різні вчені, зокрема: В.А. Туманов, П.Г. Семенов, Г.К. Матвєєв, Е.А. Павлодський, А.А. Смірнов та інші.

Непереборна сила є дуже давнім юридичним поняттям, відомим ще римському праву. Проте, як зазначається в літературі, вік не додав йому визначеності [1, 67]. Ця категорія визначається як надзвичайна й невідворотна за даних умов подія (пп. 1 п. 1 ст. 263 ЦК України). При цьому в законодавстві немає навіть примірного переліку обставин, які до цього явища відносяться.

Слід зазначити, що попри єдність поняття непереборної сили в цивільному праві, значення цього явища у сфері відповідальності за завдання шкоди має деяку специфіку. По-перше, непереборна сила має значення універсальної обставини, що звільняє від відповідальності за завдання шкоди. Однак у ст. 1166 ЦК України (що має загальне значення для деліктної відповідальності) непереборна сила згадується в тому сенсі, що шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, навіть унаслідок непереборної сили може бути відшкодована у випадках, установлених законом.

По-друге, слід зазначити різну роль непереборної сили в причинно-наслідковому механізмі. У договірних відносинах непереборна сила, як правило, виступає як обставина, що перешкоджає виконанню договору, при цьому існує лише ймовірність виникнення внаслідок цього збитків у кредитора. При завданні недоговірної шкоди непереборна сила сприяє завданню цієї шкоди [15, 115].

Найбільший ступінь обумовленості дії непереборної сили виявляється при завданні шкоди джерелом підвищеної небезпеки, хоча й тут слід зазначити опосередкований характер такої дії. Представляється, що непереборна сила не може бути безпосередньою причиною шкідливого наслідку підвищено небезпечної діяльності. Непереборна сила впливає на потерпілого опосередковано, через дію джерела підвищеної небезпеки, оскільки за відсутності зв'язку між проявом шкідливих властивостей джерела підвищеної небезпеки і настанням шкоди ми не можемо кваліфікувати даний делікт за ст. 1187 ЦК.

Слід зазначити, що питання про характер залежності між дією непереборної сили, джерела підвищеної небезпеки і виникненням шкоди набуло в науці цивільного права принципового значення. Пов'язане це з позицією, що отримала в радянській літературі значну підтримку. Її прихильники з метою розмежування казусу (простого випадку) і непереборної сили (випадку кваліфікованого) запропонували досліджувати характер причинного зв'язку між цими явищами та шкодою, використовуючи при цьому категорії й критерії каузальної теорії "необхідного і випадкового причинного зв'язку". Необхідно виходити з того, що "вина і казус перебувають у ряді необхідної причинності, непереборна ж сила пов'язана з поняттям випадкової причинності" [15, 73].

Цей критерій було піддано справедливій критиці [12, 40-41]. Головним недоліком цієї концепції визнавали помилковість її методологічного підґрунтя, тобто теорії необхідного й випадкового причинного зв'язку, що зумовлювало безліч суперечностей у висловлювання прихильників Д.М. Генкіна. Так, Б.С. Антимонов називає непереборну силу як необхідним чинником настання шкоди, так і об'єктивним випадком то стосовно до шкідливих наслідків, то до поведінки власника джерела підвищеної небезпеки [2, 130-133, 157, 185.]. Ті ж суперечності можна побачити й у судженнях Г.К. Матвєєва, котрий спочатку говорить про наявність випадкового зв'язку між поведінкою заподіювача шкоди і шкодою [8, 99], а далі – про випадковий зв'язок з діяльністю відповідальної особи.

Прихильник теорії необхідного й випадкового причинного зв'язку В.А. Ойгензіхт, відмічаючи цей недолік, пропонує додаткові критерії відокремлення непереборної сили від інших об'єктивно-випадкових явищ. Під непереборною силою, на його думку, слід розуміти комплекс з двох випадків, яким разом притаманна непереборність як об'єктивна категорія. Це, по-перше, загроза (наприклад, стихійні сили) і, по-друге, здійснення загрози. Науковець вважає, що причинний зв'язок між першим і другим випадком знаходить прояв у невідворотності. Якщо суб'єкт доступними йому засобами може відвернути другий випадок і не допустити настання шкоди, то непереборної сили як об'єктивного комплексу не буде. Але не будь-яка невідворотність другого випадку свідчить про наявність непереборної сили. Для цього наявним має бути об'єктивно випадковий зв'язок між діями суб'єкта та результатом і об'єктивно необхідний зв'язок між силою, що загрожує (першим випадком) і силою, що проявилася (другий випадок). Між другим випадком і результатом у вигляді невигідних наслідків зв'язок завжди є необхідним.

Слід, на нашу думку, зосередитися на дослідженні законодавчо встановлених ознак непереборної сили, таких як надзвичайність і невідворотність.

У літературі склалась усталена точка зору про те, що непереборна сила діє виключно у сфері випадкового завдання шкоди ("казусу"), і, навпаки, наявність вини в діях делінквента виключає право останнього посилатися на дію непереборної сили. Правда, окремі автори відзначають можливість передбачення виникнення (прояву) стихійних явищ, оскільки, мабуть, абсолютне непередбачення подібних подій зустрічається досить рідко. На нашу думку, більшість випадків подібного передбачення не можуть розцінюватися як вина. По-перше, таке передбачення абстрактне, має "статистичний" характер, а по-друге, належить швидше до можливості настання самого стихійного явища, ніж до його конкретного прояву (виникненню шкоди). Як вірно зазначає В.А. Ойгензіхт, "під передбаченням тут розуміється психічна оцінка суб'єктом не своїх протиправних дій і їх наслідків, яка могла бути визнана його виною, а його психічне ставлення до явищ навколишнього об'єктивного світу" [10, 126]. Якщо передбачення суб'єкта конкретне, тим більше якщо зловмисник використовує стихійні обставини у своїх цілях (наприклад, руйнівну силу блискавки), то не можна говорити про дію непереборної сили, бо в таких випадках немає ні надзвичайності, ні невідворотності Деякі сумніви із цього приводу висловлює П.Г. Семенов, який вважає, що завдання шкоди при дії непереборної сили "може супроводжуватися в безпосереднього заподіювача таким само психічним ставленням до результатів своєї поведінки, як і при вині (передбачення, бажання і т.п.)", при цьому делінквент, "за загальним правилом, усвідомлює те, що його вимушена непереборною силою поведінка завдає суспільству певний збиток" [12, 45-46]. На наш погляд, подібний підхід є оцінкою суб'єкта не з точки зору його дій, а його думок.

Проте мало сказати, що непереборна сила перебуває у сфері випадку, слід також вказати критерії, що розмежовують ці два явища. Е.А. Павлодський, автор монографічного дослідження, присвяченого розв'язанню цієї проблеми, зазначає, що наслідки дії непереборної сили є невідворотні не лише для даного правопорушника, але і для інших осіб, однотипних за видом і умовами діяльності.

Необхідно зазначити, що така ознака непереборної сили, як невідворотність, передбачає, що невідворотність форс-мажорних обставин обумовлена не тим, що їх не можна було передбачити, а тим, що їм об'єктивно не можна було запобігти.

Сьогодні ця ознака закріплена в законі (пп. 1 п. 1 ст. 263 ЦК України), де йдеться про невідворотну за даних умов подію.

На нашу думку, більш виправданим є підхід, запропонований, зокрема, Е.А. Павлодським. Заслуговує на увагу позиція, відповідно до якої при визначенні непереборної сили як події, якій не можна запобігти технічними й економічними можливостями всього суспільства, практично жодне явище неможливо буде віднести до непереборної сили. При цьому очевидне надмірне звуження поняття непереборної сили й, відповідно, невиправдане розширення існуючої сфери відповідальності. З іншого боку, коли непереборна сила – явище, невідворотне можливостями конкретної людини, непереборна сила прирівнюється до випадку. Тому пропонується при відмежуванні непереборної сили від випадку застосовувати диференційований підхід, суть якого полягає в тому, що порівнюються технічні можливості даної особи з можливостями інших однорідних осіб або організацій. Відповісти на питання, чи були випадкові обставини так невідворотні, що їх слід віднести до непереборної сили, можна, лише порівнявши можливості даної особи з іншими однотипними по виду й умовам діяльності можливостями [11, 83-86].

Тому ми приєднуємося до положення про те, що непереборною силою є подія, наслідків якої не можуть запобігти за даних обставин будь-які інші такі ж учасники сучасного цивільного обігу [14, 307].

Щодо категорії "випадок", який застосовувався нами в порівнянні з непереборною силою, слід зазначити, що зазначений термін широко використовується в юридичній літературі й судовій практиці як заперечення вини у всіх майже дискусіях, що стосуються проблематики відшкодування шкоди. Протилежність поняття вини і випадку, виражена в давньому юридичному правилі – шкода може бути завдана або виною, або випадком (damnum aut culpa aut casu accidit), була загальновизнаною. У відносинах із відшкодування шкоди, підпорядкованих принципу вини, випадок, як заперечування вини, виключає відповідальність або являє собою її межу. Однак це питання неоднаково вирішується в режимі деліктної відповідальності й у режимі договірної відповідальності. У першому (якщо йдеться про шкоду, завдану своїми діями) акцент робиться на понятті вини заподіювача, яку згідно з більшістю цивільних законів має довести потерпілий. У договірному режимі, де встановлене припущення, що невиконання або неналежне виконання є наслідком обставин, що залежать від боржника, який не виконав зобов'язання, акцент робиться на поняття "випадок" [4, 245-246].

У деліктному режимі визнання того, що шкода була наслідком випадкових обставин, виключає виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди.

Аналізуючи все вище зазначене, можна зробити висновок про те, що ознаки та властивості непереборної сили та випадку, їх значення в цивільно-правових відносинах, а також тлумачення повинні відображатися в Цивільному кодексі України як запорука законності, належного врегулювання цивільно-правових відносин, недопущення зловживання з боку однієї зі сторін зобов'язання. Тільки такі законодавчо визнані аспекти нададуть стабільності цивільно-правовим відносинам і зміцненню економіки держави загалом.

Література

1. Агарков М.М. Обязательства из причинения вреда // Проблемы социалистического права. – 1939.

2. Антимонов Б.С. Гражданская ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности. – М.: Госюриздат, 1952.

3. Болдинов В.М. Ответственность за причинение вреда источником повышенной опасности. – СПб.: "Юридический центр Пресс", 2002.

4. Варкалло В. Ответственность по гражданскому праву (возмещение вреда – функции, виды, ответственность) / Пер. с польск. / Под ред. и с вступительной статьей Братуся С.Н. – М.: Прогресс, 1978.

5. Дмитриева О.В. Ответственность без вины в гражданском праве: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук. – СПб., 1996.

6. Иоффе О.С. Обязательственное право. – М.: Юрид. лит., 1975.

7. Кравцов А. Понятие непреодолимой силы // Сов. юстиция. – 1966. – № 17.

8. Матвеев Г.К. О понятии непреодолимой силы в советском гражданском праве // Сов. государство и право. – 1963. – № 8.

9. Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. – М.: Юрид. лит., 1970.

10. Ойгензихт В.А. Проблема риска в гражданском праве (Часть общая). – Душанбе: Ирфон, 1972.

11. Павлодский Е.А. Случай и непреодолимая сила в гражданском праве. – М.: Юрид. лит, 1978.

12. Семенов П.Г. Категория непреодолимой силы в советском праве // Советское государство и право. – 1956. – № 10.

13. Смирнов В.Т., Собчак А.А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве: Учебное пособие. – Л.: ЛГУ, 1983.

14. Тархов В.А. Гражданское право. Общая часть: Учебник. – Чебоксары, 1997.

15. Туманов В.А. Понятие "непреодолимой силы" в советском гражданском праве // Вопросы советского гражданского права: Сб. статей / Под. ред. Д.М. Генкина. – М.: Госюриздат, 1955.

16. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.

Церковна О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
ОДУВС
Надійшла до редакції: 14.09.2015